

VU Research Portal

De mooie held geveld

van Gemert, F.H.M.; Nelen, H.

published in

Tijdschrift over cultuur & criminaliteit
2018

DOI (link to publisher)

[10.5553/TCC/221195072018008002001](https://doi.org/10.5553/TCC/221195072018008002001)

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

Article 25fa Dutch Copyright Act

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Gemert, F. H. M., & Nelen, H. (2018). De mooie held geveld. *Tijdschrift over cultuur & criminaliteit*, 8(2), 3-14. <https://doi.org/10.5553/TCC/221195072018008002001>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

ARTIKELEN

De mooie held geveld

Hans Nelen & Frank van Gemert

*'Er is maar één ding mooier dan een held,
Er is maar één ding mooier dan een held,
Er is maar één ding mooier dan een held,
En da's de mooie held geveld.'*

Deze regels stammen uit het refrein van het lied *Voetstuk Staan* van het duo Acda en De Munnik. Ze geven mooi weer waar dit themanummer van het *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit* over gaat: vergane glorie. Veel is geschreven over de groei en bloei van bekende ondernemers, politici, acteurs, sporters, ja zelfs criminelen, maar beduidend minder aandacht is er voor het proces van de ondergang en 'deconfiture' van publieke personen die in ongenade vallen. Het meest sprekende voorbeeld daarvan is de val die tal van vooraanstaande personen in de filmwereld en daarbuiten hebben gemaakt nadat onder invloed van de #MeToo-beweging informatie naar buiten was gekomen over hun seksueel grensoverschrijdende gedrag. De lijst van personen die zo in opspraak zijn geraakt, groeit nog met de dag. Wat begon bij Harvey Weinstein heeft zich als een olievlek verspreid over een breed scala aan sectoren. Ook de gevolgen van en de maatschappelijke reactie op het wijdverbreide dopinggebruik in de wielrennerij laten zien dat de samenleving weinig genade kent met hoofdrolspelers die het publiek jarenlang een rad voor ogen draaiden. Die affaire laat echter ook nog iets anders zien, namelijk dat er niet zelden sprake is van selectieve verontwaardiging: sommige renners zijn als gevolg van de dopingonthullingen genadeloos aan het kruis genageld (Lance Armstrong, Jan Ullrich, Michael Rasmussen), terwijl andere betrapte of bekennende renners (Thomas Dekker, Servaas Knaven, Alberto Contador, Chris Froome en menig Belgisch coureur) redelijk ongeschonden van het dopingslagveld thuis zijn gekomen. Ook de wijze waarop betrokkenen een 'val' ervaren en daarop reageren, varieert. Personen aan wie het predicaat 'gevallene' kleeft, hebben de keuze om stil te blijven zitten terwijl ze worden geschoren, terug te vechten of commercieel gebruik te maken van hun val. Over deze en andere aspecten van 'de val' gaat dit special issue.

Held

Wie als 'held' kan worden aangemerkt, is natuurlijk tamelijk arbitrair en afhankelijk van de tijd, plaats en maatschappelijke context waarin die status aan iemand wordt verleend. In de geschiedenisboeken zijn historische personen als Piet Hein,

Hans Nelen & Frank van Gemert

Jan Pieterszoon Coen en Michiel de Ruyter lange tijd als helden geportretteerd, maar in de hedendaagse discussie over het koloniale verleden en de slavernij heeft een aantal van hen een beduidend andere (lees: dubieuzere) status toegemeten gekregen. Die discussie heeft er onder andere toe geleid dat de namen van scholen zijn gewijzigd, standbeelden van hun sokkel dreigen te worden getrokken en musea de begeleidende teksten bij hun kunstuitstalling van meer nuance hebben voorzien.

De held is dus bij uitstek een sociale constructie. Het zegt veel over een bepaalde tijdgeest en culturele context wie als held wordt vereerd, maar omstandigheden van tijd en plaats bepalen ook in belangrijke mate de neerwaartse spiraal waarin sommige helden op enig moment terecht kunnen komen. Jan Terpstra (2017) laat in zijn beschouwing over politieheld Buford Pusser aan de hand van de dramaturgische benadering van Goffman (1959) mooi zien hoe deze Amerikaanse sheriff in de Amerikaanse setting tot grote hoogten kon stijgen, maar ook welke omstandigheden van invloed waren op de krassen die zijn imago na zijn dood opliep. Pusser was een *lone ranger*, die in de jaren 1950 en 1960 de strijd aanbond met 'het kwaad', maar daarbij de grenzen van de regelgeving opzocht en die regelmatig overschreed, en niet zelden ook onnodig grof geweld gebruikte (Terpstra, 2017). In de terminologie van Goffman (1959) traden er rondom Pussers zorgvuldig opgebouwde (masculiene) heldenstatus gaandeweg te veel 'disruptive events' op, die door de held en zijn nazaten niet meer waren te corrigeren of bij te buigen.

In diverse studies wordt de held tamelijk eng gedefinieerd. Zo benadrukt Terpstra (2017), in navolging van Klapp (1948) zeventig jaar eerder, dat de symboliek van de held niet over het hoofd moet worden gezien: 'De held is meer dan een persoon, hij (sic) is een ideaalbeeld, een legende en een symbool.' Dat veronderstelt dat er in een bepaald tijdgewricht consensus bestaat over wie de heldenstatus verdient, maar er zijn genoeg voorbeelden voorhanden van personen die door de ene groep worden vereerd als held, maar door de andere worden geminacht en gepercipieerd als schurk of terrorist. Omdat wat als held wordt gezien nauw verbonden is met emoties en fundamentele waarden, kunnen verschillen van opvatting hierover tot ingrijpende en langdurige conflicten leiden (Terpstra, 2017; Franco, Blau & Zimbardo, 2011).

Nederland is een land dat lange tijd te boek stond als wars van al te veel heldenverering. Het adagium 'doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg' wordt vaak gebruikt om het egalitaire karakter van onze vermeende volksaard weer te geven. 'In Nederland moet je je hoofd niet al te nadrukkelijk boven het maaiveld uitsteken', luidt een ander gezegde. Toch lijkt het erop dat zelfs in ons land de behoefte aan heldendom is gegroeid. Mensen identificeren zich graag met geslaagde personen en de uitgebreide aandacht in reguliere en sociale media voor hun successen versterkt een zekere cultstatus. De uitbundige wijze waarop vandaag de dag bekende sporters – zoals wielrenner Tom Dumoulin, zwemmer Maarten van der Weijden, kickbokser Rico Verhoeven en voetbalster Lieke Martens – in de media worden geportretteerd, staat bijvoorbeeld haaks op het sobere mediabeeld dat veertig jaar geleden van hun voorgangers werd gecreëerd: de sportman of -vrouw stond in die portretten centraal, maar de mens daarachter bleef veelal buiten

beeld en van heldenverering was, afgezien van een enkele legendarische voetballer, nauwelijks sprake. Weinig jongeren hadden destijds vermoedelijk een poster van wielrenner Joop Zoetemelk, judoka Wim Ruska of schaatster Atje Keulen-Deelstra boven hun bed hangen.

In het kader van dit nummer wordt aan het begrip held een ruimere invulling gegeven dan de hierboven weergegeven definitie van Klapp (1948) en Terpstra (2017). Met helden wordt hier bedoeld op personen die vanwege hun prestaties en/of aanzien de status van gevierd persoon in hun discipline, dan wel de samenleving als geheel hebben verworven. Dat kunnen acteurs zijn, tv-persoonlijkheden, ondernemers, schrijvers, politici, bestuurders, architecten, kunstenaars, wetenschappers, sporters of andere personen die in hun bedrijfstak als succesvol te boek staan of hebben gestaan. Dat we het sleepnet breed hebben uitgeworpen, blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat ook personen als Donald Trump, Camiel Eurlings en Paris Hilton aan de kenmerken van onze definitie van held voldoen. Over de prestaties en verdiensten van dat drietal valt voldoende te discussiëren, maar het lijkt geen twijfel dat zij allen op enig moment in hun loopbaan de ladder van het succes hebben beklommen. Eurlings is inmiddels weer van die ladder af gevallen en geldt in onze beschouwing als 'gevallen held'. Het zou zomaar eens een kwestie van tijd kunnen zijn voordat hetzelfde kan worden gezegd over Trump en Hilton. Maar tot het zover is, kan niet worden ontkend dat Trump onder een grote groep Amerikanen als patriot en held wordt vereerd.

Het noemen van de naam Paris Hilton is overigens ook een beetje een doekje voor het bloeden. Als redacteurs moeten wij namelijk met het schaamrood op de kaken bekennen dat alle gevallen helden die in dit themanummer de revue passeren van het mannelijke geslacht zijn. Dat zegt misschien iets over onze *bias*, maar misschien nog meer over de samenleving waarin maatschappelijk succes en heldendom lange tijd vooral aan mannen werden toebedeeld. Ten onrechte natuurlijk, want de voorbeelden van de heldinnen en supervrouwen, vroeger en nu, liggen voor het oprapen. Of hun val anders verloopt, andere gevolgen met zich brengt en anders moet worden geduid, is een thema dat in een toekomstig nummer van dit tijdschrift niet zou misstaan.

Master status

Voor criminologen in opleiding is het werk van Howard Becker en andere labeling-theoretici als Edwin Lemert en Erving Goffman verplichte kost. En terecht, want hoewel door sommigen afgedaan als een relikwie uit de jaren 1960, heeft deze door het symbolisch-interactionisme beïnvloede benadering nog steeds geldingskracht. De aandacht die door labeling-theoretici primair wordt gelegd op de negatieve sociale reactie van de samenleving op het gedrag van individuen en de gevolgen daarvan voor hun zelfbeeld, bevat niet alleen aanknopingspunten voor het duiden van hedendaagse stigma's – zoals jongeren die hoog scores op de risicoprofielen van radicalisering en op basis daarvan als potentieel gevaarlijk worden 'gebrandmerkt' – maar ook voor een analyse van de wijze waarop mensen met die stigma's omgaan. En daarbij moet niet alleen worden gekeken naar gemarginali-

Hans Nelen & Frank van Gemert

seerden en 'outcasts', maar ook naar mensen die op het ene moment nog tot het establishment behoren en het volgende moment hun status van respectabele burger verliezen. Voor de rode draad van dit nummer wordt aangehaakt bij het concept van de *master status*, zoals Becker (1963) dat in *Outsiders* uitwerkte. Vertaald naar dit themanummer betekent dat het volgende: zodra een publiekelijk bekend, dan wel 'gevierd' persoon in de nasleep van een publiek schandaal waarin hij betrokken is de *master status* krijgt van 'gevallene', verandert de publieke perceptie van hem of haar wezenlijk. Bepaalde negatieve persoonskenmerken worden plotsklaps uitgelicht en uitvergroot en overschaduwden de positieve persoonskenmerken die in het verleden aan de 'held' werden toegedicht. Er ontstaat ook retrospectieve interpretatie (Becker, 1963): bepaalde gebeurtenissen worden achteraf geherinterpreteerd in de richting van de *master status*: 'we hadden het eigenlijk altijd al van hem gedacht'.

Een interessant voorbeeld van retrospectieve interpretatie vinden we dicht bij huis, in de persoon van de recent overleden, voormalig minister-president Ruud Lubbers. In vrijwel alle necrologieën die na zijn overlijden verschenen, werd behalve aan zijn langdurige premierschap en andere grote maatschappelijke verdiensten, aandacht besteed aan een incident dat zijn loopbaan, zeker aan het einde, overschaduwde. Het betrof de aanklacht van seksuele intimidatie van een Amerikaanse medewerkster van Lubbers, toen deze als hoge commissaris werkzaam was bij de VN-vluchtelingenorganisatie UHNCR. Opmerkelijk is dat in de Nederlandse pers, waarin decennialang de ongeschreven regel bestond dat over het privéleven van politici niet werd bericht, na het uitkomen van deze 'affaire' met veel leedvermaak werd geschreven over Ruud Lubbers als de *hardleerse womanizer* die nu tegen de lamp was gelopen. Hoewel later bleek dat de 'affaire' nauwelijks iets om het lijf had, heeft deze Lubbers tot op de dag van zijn dood achtervolgd. Vele mensen die na zijn overlijden werden geïnterviewd, refereerden direct of indirect aan het geval, waardoor het beeld van Lubbers als 'billenknipper' sterk in het collectieve geheugen is blijven hangen.

Moral entrepreneurs

Becker (1963) heeft niet alleen naam gemaakt met zijn analyse van *labeling*, *self-fulfilling prophecy* en *master status*, maar is ook de geestelijke vader van het concept *moral entrepreneur*. Ook dat concept biedt handvatten om het proces van heldenverering en de daaropvolgende val van meer duiding te voorzien. In de oorspronkelijke betekenis van het woord zijn *moral entrepreneurs* (groepen van) personen die over voldoende macht en invloed beschikken om wet- en regelgeving aan te passen aan de eigen denkbeelden en overtuigingen. Het klassieke voorbeeld dat in de literatuur veelvuldig wordt aangehaald, is dat van de drooglegging in de Verenigde Staten van de vorige eeuw, waarbij het alcoholverbod zeer nadrukkelijk in verband wordt gebracht met de religieuze morele verontwaardiging in die tijd over drankgebruik. De associatie die *moral entrepreneurship* lange tijd heeft opgeroepen, is die van conservatieve, 'kleinburgerlijke moraalridders', die ageerden tegen allerlei veranderingen en vernieuwingen in de samenleving:

vrije seks, drugsgebruik, een rebelse jeugdcultuur, enzovoort. Niet voor niets hing Stan Cohen (1972) zijn eerste analyse over *'folk devils and moral panics'* op aan de krampachtige wijze waarop in het Engeland van de beginjaren 1960 werd gereageerd op de tegencultuur, zoals die werd uitgedragen door bewegingen als de *Mods* en *Rockers*. De vraag is echter of de moral entrepreneurs van deze tijd nog steeds wel kunnen worden beschouwd als vertegenwoordigers van een conservatieve, kleinburgerlijke elite. De gezichtsbepalende personen binnen de #MeToo-beweging zullen deze kwalificatie waarschijnlijk verwerpen en zichzelf veeleer beschouwen als pioniers van een emancipatoire beweging die seksueel geweld heeft weten te agenderen. De hedendaagse moral entrepreneurs vertegenwoordigen met andere woorden brede maatschappelijke bewegingen, die zelf niet over directe beslissingsmacht beschikken, maar die wel in staat zijn om het debat over een belangrijk maatschappelijk thema aan te jagen en wezenlijk te beïnvloeden. Niet voor niets duidde Scheerer (1986) de vrouwenbeweging en antiracismebeweging dertig jaar geleden al aan als *atypische* moral entrepreneurs.

Val

Als rode draad loopt door dit themanummer de vraag hoe het proces van de val verloopt en welke consequenties de val voor betrokkenen heeft. Wie en wat zet de omkering en val in gang? Waardoor wordt het proces aangezwengeld, want de val is niet altijd iets dat voor het grote publiek zichtbaar is. Soms kan de val enige tijd worden gemaskeerd. We stuiten hier op het door Van de Bunt (2007) uitgewerkte concept van de 'muren van stilzwijgen'. De sleutel tot succesvolle samenzwering en stilzwijgen is volgens hem dat omstanders, zoals collega's, branchegenoten en andere relevante derden weggijken, zich afzijdig houden en niet (door)vragen wat er aan de hand is en dat de daders hen dat ook niet uit eigen beweging vertellen. Meestal berust dit op een onuitgesproken heimelijke verstandhouding (Van de Bunt, 2007). Een goed voorbeeld daarvan is de in het artikel van **Frank van Gemert en Danaé Stad** uitgewerkte casus van de Britse televisiester Jimmy Savile: diverse personen in de radio- en televisiewereld wisten van diens seksuele uitpattingen met minderjarigen, maar men verkoos lange tijd om er het zwijgen toe te doen, omdat de neergang van Savile ook anderen – zoals de BBC – zou kunnen beschadigen.

De casus Savile onderstreept dat er tussen de aanleiding en de daadwerkelijke val soms jaren, zo niet decennia kunnen verstrijken. Pas na diens dood kwamen de aard en omvang van zijn wanpraktijken naar buiten. Ook het feit dat tal van (inmiddels hoogbejaarde) hoogwaardigheidsbekleders uit de katholieke kerk nu pas het veld moeten ruimen vanwege hun betrokkenheid bij, dan wel het systematisch verdoezelen van de gevallen van seksueel misbruik in de kerk, spreekt wat dat betreft boekdelen.

Behalve met systematisch weggijken en ontkenningsgedrag heeft dit lange tijdsverloop ook te maken met de in een bepaald tijdsgewricht heersende moraal. De seksuele escapades van de Amerikaanse filmregisseur Roman Polanski met een 13-jarig meisje leidden in de jaren 1970 bijvoorbeeld nauwelijks tot enige maat-

Hans Nelen & Frank van Gemert

schappelijke ophef, al helemaal niet in Hollywood. De beschuldigingen jegens de bekende regisseur werden daar destijds afgedaan als kleinburgerlijk en bekrompen. Veertig jaar later waait onder invloed van de #MeToo-beweging de wind uit een geheel andere richting en vallen bekende Hollywoodsterren van hun voetstuk vanwege aantijgingen van seksueel grensoverschrijdend gedrag die op het oog beduidend minder ernstig zijn dan Polanski's gedrag destijds. De laatste kan zich inmiddels niet meer in de VS vertonen, want de Amerikaanse justitiële autoriteiten willen hem met meer enthousiasme dan voorheen voor het seksuele vergrijp uit de jaren 1970 alsnog strafrechtelijk ter verantwoording roepen.

De vraag is wel of de hedendaagse 'muren van stilzwijgen' even solide en standvastig zijn als in het verleden om vermeende misstanden aan het zicht te onttrekken. De opkomst van digitale informatietechnologie – de sociale media in het bijzonder – maakt dat geruchten zich razendsnel in het publieke domein verspreiden. De gedachte dat invloedrijke personen hun omgeving volledig naar hun hand kunnen zetten en voor henzelf belastende informatie uit de media kunnen houden, lijkt enigszins achterhaald te zijn. Enerzijds is die constatering een zegen, want de kans dat wantoestanden à la Jimmy Savile jarenlang door kunnen etteren en kunnen worden afgeschermd, is aanzienlijk afgenomen. De keerzijde van die ontwikkeling is wel dat een zorgvuldig opgebouwde reputatie door ongenueanceerde berichtgeving pijlsnel kan worden afgebroken. In hun analyse van de werkwijze van Publeaks, de internetsite waarop iedereen anoniem teksten en beelden van vermeende misstanden kan plaatsen die vervolgens door mediaorganisaties kunnen worden onderzocht, tonen Beckers et al. (2013) aan de hand van een aantal voorbeelden aan dat de cocktail van moeilijk te verifiëren berichtgeving en de jacht op een 'scoop' soms een giftige is: een aantal personen en organisaties is als gevolg daarvan ten onrechte in diskrediet geraakt.

Afrekenen

Het laatste punt reflecteert een andere belangrijke ontwikkeling die in de samenleving zichtbaar is: we willen 'Barbertjes graag zien hangen'. We gaan niet meer naar het marktplein om mee te maken hoe de beul op het schavot zijn klus klaart, maar zakken onderuit op de bank om te zien en horen hoe in praatprogramma's en op sociale media gediscussieerd wordt over mogelijke wantoestanden en strafbare feiten, waarbij, voordat die feiten fatsoenlijk zijn onderzocht en op waarde geschat, vaak ook al standpunten worden ingenomen over de straf die de betrokkenen zouden verdienen. Zeker als een 'affaire' publiekelijk bekende personen betreft, is hun mogelijke ondergang een vorm van entertainment geworden. Zo werden we begin oktober 2018 niet alleen vergast op de live uitgezonden hoorzitting van een Amerikaanse senaatscommissie die de mogelijke benoeming van Brett Kavanaugh tot rechter in het Amerikaanse hooggerechtshof moest beoordelen, maar werden we tijdens en na afloop van die hoorzitting ook getraakteerd op de opinies van tal van bekende Nederlanders (sic!) in praatprogramma's als *DWDD*, *Pauw* en *RTL Late Night*. Toegegeven, deze inmiddels tot hoogste rechter benoemde jurist zal vanwege zijn conservatieve opvattingen en in het bijzonder

vanwege de aanklacht van drie vrouwen dat hij zich op jonge leeftijd seksueel misdragen heeft, op weinig sympathie en mededogen van een behoorlijk deel van het publiek hoeven te rekenen. En de agressieve en onprofessionele wijze waarop hij een van de slachtoffers tijdens de genoemde hoorzitting bejegende, maakt hem ongeschikt voor het ambt van hoogste rechter. Maar dat hem vanuit het verre Nederland de oren gewassen werd door tal van 'bekende Nederlanders' die nauwelijks op de hoogte waren van de feiten en omstandigheden van het gebeurde decennia geleden, geeft toch enigszins te denken.

Door de opkomst en snelheid van digitale communicatietechnologie heeft *naming & shaming*, ofwel het publiekelijk aan de kaak stellen van als onbevredigend ervaren situaties, een andere lading gekregen dan enkele decennia geleden werd voorzien. Toen werd, in het bijzonder in de literatuur over organisatiecriminaliteit, deze openbaarmaking vooral gezien als effectief middel, omdat invloedrijke personen, bedrijven en overheden als de dood waren voor mogelijk negatieve informatie die over hen werd gepubliceerd (Van Erp, 2009). *Naming & shaming* in de oorspronkelijke betekenis had betrekking op het openbaar maken van gegevens over straffen en maatregelen die tegen personen of organisaties waren uitgesproken *nadat* gedegen onderzoek had plaatsgevonden. Het laatste is nu echter geen voorwaarde meer. Personen en instanties worden regelmatig aan de schandpaal genageld voordat er enige onderzoeksinstantie naar hun zaak heeft kunnen kijken. De in het strafprocesrecht geldende onschuldpresumptie heeft in een tijdperk van *trial by media* nul en generlei waarde. Wee degene die in de publieke opinie de schijn tegen krijgt, want zijn of haar veroordeling wordt vaak in één adem met de beschuldiging uitgesproken. Tegen de zich razendsnel verspreidende negatieve berichtgeving valt voor de meeste gevallen helden niet op te boksen, tenzij zij voldoende medestanders om zich heen kunnen verzamelen en tegenmacht kunnen organiseren.

Met 'gevallen helden' bestaat ook in de strafrechtspleging minder mededogen. Kijkend naar de straftoemeting in een aantal aandachttrekkende strafzaken lijken rechters aanmerkelijk zwaardere straffen op te leggen in gevallen van witteboordencriminaliteit en organisatiecriminaliteit dan voorheen het geval was. Wat bij al deze zaken opvalt, is de motivering die rechters hanteren om de relatief zware sancties te onderbouwen. In het verleden werden de hoofdstraffen van veroordeelden in grote fraude- en corruptiezaken vaak gematigd – in het bijzonder in hoger beroep – op grond van het argument dat zij al veel nadeel hadden ondervonden van het tijdsverloop en de voortdurende publiciteit over de zaak (Nelen et al., 1994). Het argument van de publieke figuur die al genoeg is gestraft, wordt echter steeds vaker omgedraaid. Bestuurders en directeuren die in de fout gaan, krijgen te horen dat 'juist zij beter hadden moeten weten'. Ze krijgen een zwaardere straf opgelegd vanwege hun maatschappelijke voorbeeldfunctie en verantwoordelijkheid. Hoe de 'witte boorden' zelf tegen deze redenering, tegen de rechtsgang in het algemeen en tegen de gevolgen van hun veroordeling aankijken, komt uitgebreid aan bod in het artikel van **Wim Huisman** en **Dennis Lesmeister** in dit nummer.

Hans Nelen & Frank van Gemert

Van held tot paria en weer terug

Het proces van de val is niet altijd onomkeerbaar en definitief. De werkelijkheid is natuurlijk genuanceerder en dynamischer dan een zwart-witvoorstelling. Soms wordt de val onderweg gestuit of weten personen na verloop van tijd weer uit het dal op te klimmen en doen ze er maatschappelijk weer toe. De master status van ‘gevallene’ kleeft met andere woorden niet iedereen op eenzelfde wijze aan. Zowel de ondergang als het eventuele later weer oprabbelen is bovendien sterk afhankelijk van de context waarin een en ander zich voltrekt. Zo paste de frontale aanval op het gedachtegoed en de persoon van criminoloog Wouter Buikhuisen in de jaren 1970 in de polariserende tijdgeest van dat decennium en sloot die aanval naadloos aan op de destijds heersende paradigma's in de criminologie. Buikhuisens halfslachtige reactie en het gebrek aan steun van collega's droegen tevens bij aan zijn val. Met de opkomst van de neurocriminologie aan het begin van dit millennium is ook de kijk op de oorspronkelijke ideeën van Buikhuisen veranderd en heeft hij op latere leeftijd alsnog een glorieuze comeback gemaakt.

Een ander publiek persoon die door de jaren heen nogal wat statusveranderingen heeft doorgemaakt, is Willem Holleeder. Op hem zijn door de jaren heen verschillende labels geplakt (zie voor een uitgebreide analyse: Van Gemert, 2015). Na enkele langdurige vrijheidsstraffen te hebben uitgezeten voor respectievelijk de ontvoering van Alfred Heineken en diens chauffeur Ab Doderer en de afpersing van Willem Endstra, was hij even de nationale ‘knuffelcrimineel’ met een column in een tijdschrift, een muziekopname met Lange Frans en als klap op de vuurpijl een optreden bij *College Tour*. De gloriejaren van Willem waren echter tamelijk snel voorbij; de nekslag werd uitgedeeld door zijn zus Astrid, die Holleeder met haar bestseller *Judas* weer hard van het schild trok.

Is in de ogen van het lezerspubliek na lezing van het boek van Astrid Holleeder haar broer definitief ontmaskerd als nietsontziende, spijkerharde crimineel, die niet alleen in het criminele milieu maar ook in de familiekring veel angst zaaide, heel anders wordt zijn vroegere kompaan Cor van Hout in hetzelfde boek weggezet. Cor wordt, net als in talrijke media-bijdragen van Peter R. de Vries, vooral geportretteerd als een ‘ruwe bolster, blanke pit’. De rol van knuffelcrimineel lijkt daarmee postuum te zijn overgegaan van Willem naar zijn oude gabber Cor. Natuurlijk, ook de laatste had zo zijn mindere kanten – zoals zijn tomeloze drank- en drugsgebruik, de vernederingen en het geweld jegens echtgenote Sonja en de sadistische wijze waarop Freddy Heineken en diens chauffeur Ab Doderer waren vastgeketend tijdens hun ontvoering – maar verder was het, als we Astrid Holleeder en Peter R. de Vries moeten geloven, toch vooral een trouwe vriend, goede vader en fijne vent.

In de bijdrage van **Dina Siegel** in dit nummer wordt het dynamische, en soms ook onvoorspelbare, karakter van de val in een andere culturele context besproken. Siegel analyseert de wijze waarop Lenin, Stalin en andere voormalige helden uit de Sovjet-Unie vandaag de dag worden gepercipieerd in Litouwen en Georgië. In zekere zin buigt zij zich over de vraag, die de Strangers in het onvolprezen nummer ‘No more heroes’ ook al centraal stelden: ‘Whatever happened to all of the heroes?’ Sinds het midden van de jaren 1990 zijn in Litouwen en Georgië de zicht-

bare herinneringen aan de socialistische episode in hun geschiedenis tot een minimum teruggebracht. Toch zijn er in beide landen nog steeds standbeelden en andere kunstuitingen te vinden die verwijzen naar het Sovjettijdperk. Siegel bracht voor haar artikel een bezoek aan het Grūto Parkas in Litouwen, waar tal van kunstwerken uit het socialistische verleden zijn uitgestald, en aan het Stalin-museum in Gori, Georgië. Naar aanleiding van deze bezoeken heeft zij geanalyseerd welke betekenis deze monumenten hebben in het licht van de individuele en collectieve herinnering aan het verleden. Een van de conclusies die Siegel trekt, is dat mensen die de Sovjettijd hebben meegemaakt zich niet goed kunnen identificeren met de ‘helden’ die in de hedendaagse geschiedschrijving de boventoon voeren. De Sovjetlevensstijl is voor hen nog steeds de beste, meest ideale manier van leven en de leidinggevendende die deze levensstijl mogelijk maakten, zijn nog steeds hun ‘echte helden’ en allesbehalve gevallen.

Stilzitten, terugvechten of afzwakken

De meeste helden nemen, zodra zij van hun voetstuk dreigen te vallen, tijdelijk een passieve houding aan en zitten stil wanneer ze worden geschoren. Menigeen hoopt op betere tijden zodra de storm weer is gaan liggen. Stilletjes hoopt men op eerherstel en een tweede kans. ‘Maar die tweede kans bestaat niet’, aldus voormalig ABN AMRO-topman Rijkman Groenink in *NRC Handelsblad* van 9 augustus 2018. Zijn leven is compleet veranderd sinds zijn gedwongen vertrek als bestuursvoorzitter van ABN AMRO, ruim tien jaar geleden. Rijkman Groenink werd als hoofdschuldige aangemerkt voor het debacle bij de bank, die aanvankelijk leek op te houden te bestaan, maar die uiteindelijk door overheidsingrijpen van de ondergang werd gered. Er kwamen voor de voormalige topman geen telefoontjes van bedrijven die op zoek waren naar een nieuw lid van de Raad van Commissarissen. In het NRC-interview vertelt Rijkman Groenink dat het achteraf gezien heel goed is geweest dat hij zelf moest verzinnen wat hij ging doen. Al gaf hij ook toe dat hij één commissariaat bij een beursgenoteerd bedrijf toch leuk had gevonden. ‘Gewoon vanwege mijn ervaring, om mijn ervaring kwijt te kunnen. En het was toch ook iets van erkenning geweest.’¹

Niet iedereen ondergaat zijn val echter zo gelaten als de voormalige ABN AMRO-topman. Er zijn ook voorbeelden van publieke personen die uit alle macht proberen terug te vechten en de publieke opinie gebruiken om een tweede kans op te eisen. Zo solliciteerde oud-wethouder van Amsterdam Rob Oudkerk recentelijk naar de functie van burgemeester in de hoofdstad en maakte hij zijn sollicitatiebrief openbaar in *het Parool*.² In die brief betoonde hij spijt en berouw over het prostitutiebezoek dat hij in 2004 bracht aan de Thamesweg, in een periode dat hij als wethouder verantwoordelijk was voor de aanpak van de misstanden in de aan die weg gelegen tippelzone. Dat bezoek leidde uiteindelijk zijn val in als bestuur-

1 Teri van der Heijden, Ooit topman bij ABN-AMRO, nu hobbyboer in Italië. *NRC Handelsblad* 9 augustus 2018. Zie www.nrc.nl/nieuws/2018/08/09/rijkm-an-groenink-ik-ben-natuurlijk-maar-een-kleine-krabbelaar-a1612658.

2 www.parool.nl/ opinie/rob-oudkerk-ik-schaam-me-toch-wil-ik-burgemeester-worden-a4599448.

Hans Nelen & Frank van Gemert

der. Maar hij brandde nog van ambitie, zo blijkt uit het volgende citaat uit de sollicitatiebrief: 'Ondanks de angst en ondanks de schaamte is er een innerlijke stem die nooit is verstomd. Noem het een roeping om mijn geboortestad te dienen. Wat ik bijna 25 jaar als huisarts deed of nu doe als voorzitter van de Vereniging van Amsterdamse middelbare scholen. Ten slotte kon ik niet meer om die roeping heen. Ondanks de angst en ondanks de schaamte. Ik hecht zeer aan openheid. Omdat transparantie ook een belangrijke waarde is van de toekomstige burgemeester, vind ik het – zeker in mijn geval – nodig om naast mijn officiële cv nóg een cv te sturen. Die van mijn grootste mislukkingen. Want van mijn mislukkingen heb ik het meest geleerd.'

Ook Andrew Fastow, de voormalige financiële topman van de Amerikaanse energiegigant Enron die mede als gevolg van zijn financiële malversaties aan het begin van dit millennium onderuitging, toont zich in zijn presentaties van zijn meest berouwvolle kant.³ De man, die zichzelf steevast aanduidt als *chief financial loophole* en als gevolg van een veroordeling voor boekhoudfraude zes jaar in een penitentiële inrichting verbleef, laat in publieke optredens niet na te benadrukken dat pas in de gevangenis bij hem het besef doordrong dat hij in zijn Enron-periode zijn morele kompas volledig kwijt was geraakt. Dergelijke ontboezemingen van gevallen bestuurders houden altijd iets ongemakkelijks. Enerzijds moeten hun spijtbetuigingen en deemoed serieus worden genomen en kunnen er ook lessen uit hun ervaringen worden getrokken, anderzijds hebben hun publieke excuses vaak ook iets hypocriets en hebben hun verklaringen voor het gebeurde het karakter van ex post rationalisaties. Wat echter de meeste ambivalentie oproept, is dat dit type 'gevallen helden' – behalve Fastow kan ook worden gedacht aan Ivan 'the Wolf of Wall Street' Boesky en beleggingsfraudeur Nick Leeson van Barings Bank – in het lezingencircuit vorstelijke honoraria opstrijkt om smakelijk over de door hen aangerichte schade te komen vertellen.

Dat terugvechten via de media niet altijd het gewenste effect heeft en er zelfs toe kan leiden dat anderen in de val worden meegesleept, laat de recente ophef zien bij de *New York Review of Books*. Hoofdredacteur Ian Buruma moest bij dit toonaangevende tijdschrift in september 2018 het veld ruimen nadat hij de publicatie had toegestaan van een omstreden essay van de voormalige Canadese radiopresentator Jian Ghomeshi. Laatstgenoemde werd in 2014 door 24 vrouwen beschuldigd van partnergeweld, maar werd hiervoor niet strafrechtelijk veroordeeld. In zijn essay beklagt Ghomeshi zich over de aanvallen die hij moest verduren en over de pariastatus waarin hij terecht was gekomen. Naar het oordeel van hoofdredacteur Buruma bood het essay goed inzicht in het effect dat beschuldigingen omtrent wangedrag kunnen hebben op de vermeende dader en was het niet aan hem om te oordelen over Ghomeshi, nadat die door de strafrechter op alle punten was vrijgesproken. In een analyse van deze affaire in de Belgische krant *de Standaard* betoogt Tom Naegels dat Buruma de tijdgeest niet goed heeft aanvoeld en zijn morele kompas verkeerd had afgesteld: 'Buruma's moreel kom-

3 Fastow bracht de afgelopen jaren diverse malen een bezoek aan ons land, de laatste keer was hij keynote speaker tijdens De Dag van de Fraudeonderzoeker d.d. 26 april 2018 in de Fokker Terminal te Den Haag.

pas wijst naar de rechten van de beschuldigde, naar het recht op privacy, naar de rechtsstaat als bescherming tegen *mob rule*. In zijn visie stond Ghomeshi symbool voor het individu dat verpletterd werd door de massa. “Een correctie” noemde hij het essay – een correctie op het (door vrouwen gedomineerde) discours van het afgelopen jaar. Maar zijn critici zien #MeToo nu juist als een correctie op het (door mannen gedomineerde) discours van de afgelopen tweeduizend jaar. Hun moreel kompas wijst naar privileges: machtige mannelijke mediafiguur verleent (voormalige) machtige mannelijke mediafiguur de absolutie. Het is die tegenstelling – en het feit dat zijn redactie, directie en ook de adverteerders Buruma’s visie niet deelden – die hem fataal werd.⁴

Niet alle gevallen zoeken zelf de schijnwerpers weer op. Vermoedelijk is het mobiliseren van invloedrijke derden de meest effectieve wijze om de scherpe kantjes van de val af te halen dan wel te maskeren. In hun bijdrage aan dit nummer halen **Frank van Gemert en Danaé Stad** in dat verband het voorbeeld aan van Gerrit Achterberg. Deze beroemde Nederlandse dichter, die onder ander de P.C. Hooft-prijs won, kreeg in 1937 een tbr-maatregel opgelegd vanwege een levensdelict, maar dat bleef door de inspanningen van vrienden voor de samenleving lange tijd een onbekend feit.

De ontluistering

Hoewel menig held, wanneer hem of haar wordt gevraagd terug te kijken op de eigen val, spreekt over het louterende effect daarvan – waarbij niet zelden ook de term ‘catharsis’ valt – is de neergang van een succesvol persoon natuurlijk in de eerste plaats een ontluisterende ervaring. Niet alleen voor de persoon in kwestie, maar vaak ook voor de samenleving als geheel. De val van sommige helden haalt soms ook de grond onder de voeten van ons allemaal vandaan. Mogen we, nu Kevin Spacey zo hard van het schild is gekletterd, nog wel genieten van diens fabelachtige rollen in speelfilms en series? En hoe moeten we kijken naar Bill Cosby? Beschikt hij na zijn veroordeling alleen nog over de master status van seksueel roofdier, terwijl *The Cosby Show* toch ook decennialang model stond voor de emancipatie van de African American? Het laatste voorbeeld illustreert dat de val van een icoon een ontluisterende ervaring met zich kan brengen voor de samenleving als geheel. Het doet denken aan de Griekse mythologie van Achilles, van wie iedereen aannam dat hij onoverwinnelijk was, een zekerheid waaraan de samenleving zich optrok. Het wegvallen van een dergelijke zekerheid kan een schokgolf in de maatschappij teweegbrengen: als zelfs de held kwetsbaar blijkt, op wie kunnen we dan nog bouwen?

Het krampachtig vasthouden aan (vermeende) zekerheden zien we ook terug in het maatschappelijk debat over Zwarte Piet, maar ook in de discussie over de zeehelden waaraan in de inleiding werd gerefereerd. Het artikel van **Karwan Fatah-Black** in dit nummer borduurt op die discussie voort. Fatah werpt daarin de vraag op hoe een geschiedenis, die ons enerzijds trots stemt maar die ook ontsierd

4 Tom Naegels, Als gevallen helden willen opstaan. *De Standaard* 22 september 2018, p. 48.

Hans Nelen & Frank van Gemert

wordt door slavernij, kolonialisme en racisme, op een manier kan worden gepresenteerd die leidt tot een beter begrip van het verleden. Voor de beantwoording van die vraag neemt hij de achttiende-eeuwse held Jacobus Capitein als voorbeeld. Capitein was een zwarte, voormalige slaaf, die, nadat hij zijn vrijheid had herwonnen, op religieuze grondslag de slavernij fel verdedigde. Na de afschaffing van de slavernij is hij vanwege dat controversiële standpunt verguisd. Fatah-Black pleit voor meer nuance in het debat en roept op om, in navolging van de casus Capitein, ook de witte vallende helden uit de koloniale tijd aan een kritische biografische beschouwing te onderwerpen. De strekking van zijn betoog is dat we hun levens en daden niet uitsluitend moeten zien vanuit het perspectief van heldenverering of dat van gevallen, maar dat we oog moeten hebben voor beide kanten van de medaille. Een oproep derhalve om het oordeel over 'helden' niet te gemakkelijk te baseren op de master status die op enig moment in de geschiedenis aan die personen kleeft, maar om verder te kijken dan onze neus lang is. Wellicht kan dit special issue er enigszins toe bijdragen dat die oproep ook in de discussie over andere heikele maatschappelijke kwesties serieus wordt genomen.

Literatuur

- Becker, H. (1963), *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press of Glencoe.
- Beckers, J., H.G. van de Bunt & K. van Wingerde (2013), Het is transparantie wat de klok slaat. Publeaks als geduchte concurrent voor het Huis voor klokkenluiders?. *Justitiële verkenningen*, 39(7), 35-47.
- Bunt, H.G. van de (2007), Muren van stilzwijgen. In: H. van de Bunt, P. Spierenburg & R. van Swaaningen (red.), *Drie perspectieven op sociale controle*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers, 113-136.
- Cohen, S. (1972), *Folk Devils and Moral Panics. The Creation of the Mods and the Rockers*. New York: St. Martin's Press.
- Erp, J.G. van (2009), *Naming en Shaming in het markttoezicht*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Franco, Z.E., K. Blau & P.G. Zimbardo (2011), Heroism: a conceptual analysis and differentiation between heroic action and altruism. *Review of General Psychology*, 15, 99-113.
- Gemert, F. van (2015), Life history and biographies in criminology. In: H. Copes & M. Miller (eds.), *Routledge Handbook of Qualitative Criminology*. London: Routledge, 74-87.
- Goffman, E. (1959), *The Presentation of Self in Everyday Life*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Klapp, O.E. (1948), The creation of popular heroes. *American Journal of Sociology*, 54, 135-141.
- Nelen, J.M., M. Boone & M.D. van Goudoever-Herbschleb (1994), *Het openbaar ministerie en grote fraudezaken*. Arnhem: Gouda Quint.
- Scheerer, S. (1986), Atypische Moralunternehmer. *Kriminologisches Journal*, 18(1): Beiheft, 133-155.
- Terpstra, J. (2017), Buford Pusser en de sociale constructie van de politiehield – enkele voorlopige aantekeningen rond een vergeten onderzoeksthema. In: C. Bijleveld & P. van der Laan (red.), *Liber Amicorum Gerben Bruinsma*. Amsterdam/Den Haag: NSCR/Boom Criminologie, 291-300.